

Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини

Артем Коваленко *

* Канд. юрид. наук, доцент, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-0147>, e-mail: new4or@gmail.com

DOI: [10.32353/khrife.2.2024.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.05) УДК 343.98

Надійшло 13.05.2024 / Рецензовано 15.05.2024 / Прийнято до друку 26.06.2024 / Доступно онлайн 30.06.2024

Висвітлено основні кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини. Використано методи лінгвістичного аналізу, формально-юридичний, формально-логічний, прогнозування, а також діяльнісний і праксеологічний підходи в криміналістиці. Аргументовано, що в результаті попереднього дослідження тіла живої людини можна отримати відомості про ознаки її зовнішності (зокрема, функційні), наявні на тілі й одязі матеріально-фіксовані сліди, а також про людину, яка їх залишила, як соціальну істоту. З'ясовано, що провідним процесуальним засобом дослідження тіла живої людини є освідування, спрямоване на виявлення на тілі й одязі людини слідів кримінального правопорушення й особливих прикмет. Доведено, що під особливими прикметами в контексті освідування слід розуміти будь-які індивідуальні (особисті) анатомічні ознаки зовнішності особи. Основним методом дослідження у межах цієї слідчої (розшукової) дії визнано візуальне спостереження, а процесуальним засобом дослідження функційних ознак зовнішності людини — слідчий експеримент. Це дослідження дає змогу визначити можливість особи вчинити деякі дії, наявність у неї професійних та інших спеціальних навичок, а також психофізіологічних реакцій на певні подразники. Зауважено, що функційні ознаки зовнішності особи можна

пізнати також під час проведення інших вербальних і змішаних слідчих (розшукових) дій: допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання. Отримані у такий спосіб відомості мають орієнтувальний характер, їх можна використати з тактичною метою. Наголошено, що подальші перспективи наукового пошуку у цій сфері пов'язані з опрацюванням кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів попереднього дослідження трупів.

Ключові слова: кримінальне провадження; попереднє дослідження; тіло людини; сліди кримінального правопорушення; анатомічні ознаки зовнішності; освідкування; слідчий експеримент.

Постановка наукової проблеми

Жодне кримінальне правопорушення не обходиться без людини як елемента механізму його скоєння. Унаслідок безпосередньої або опосередкованої участі у кримінально-релевантних подіях люди відбивають у навколишньому середовищі свої ознаки та сприймають ознаки інших елементів механізму слідоутворення. Тому тіло людини (як живої, так і мертвої) є потенційним носієм (джерелом) різноманітної інформації, що має значення для кримінального судочинства.

Людина як соціальна істота, яка мислить і відчуває та яку визнано найвищою цінністю у сучасному гуманістичному суспільстві, потребує особливого ставлення до дослідження її тіла. Ця вимога передбачає дотримання специфічних положень процесуального закону, а також застосування уповноваженими особами допустимих, етичних і безпечних тактичних прийомів та науково-технічних засобів.

Із метою сприяти розробленню орієнтованих на практику рекомендацій щодо найефективнішого дослідження тіла живої людини у криміналь-

ному провадженні вважаємо за доцільне висвітлити основні кримінальні процесуальні та відповідні їм криміналістичні засоби отримання й опрацювання таких відомостей. У цьому контексті ми застосовуємо широкий підхід до тлумачення поняття «попереднє дослідження» і розуміємо його як сукупність позасудових неекспертних дій суб'єктів доказування щодо опрацювання джерел доказової інформації, отримання від них і з'ясування змісту відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Мета статті

Висвітлити основні кримінальні процесуальні й відповідні їм криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини.

Методи дослідження

Для опрацювання положень чинного кримінального процесуального законодавства щодо порядку проведення освідкування, слідчого експерименту й деяких інших слідчих (розшукових) дій

(далі — С(Р)Д) застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання (зокрема, лінгвістичного аналізу та формально-юридичний). За допомогою формально-логічного методу опрацьовано обставини, які можна з'ясувати у межах проведення цих процесуальних дій. Засобами діяльнісного та праксеологічного підходів у криміналістиці опрацьовано способи й методи попереднього дослідження тіла живої людини. Метод прогнозування дав змогу визначити подальші перспективи наукових пошуків у цій сфері.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Окремі аспекти процесуального порядку й тактики проведення процесуальних дій, спрямованих на отримання криміналістично значущої інформації від тіла людини, у своїх працях розглядали: П. Антонюк і Н. Кононенко¹; О. Волобуєва²; М. Грига³; С. Жувака⁴; С. Ключуряк⁵; В. Коваленко⁶; О. Котюк⁷; Є. Лук'янчиков і Б. Лук'янчиков⁸; А. Таранова⁹; К. Чаплинський¹⁰; Ю. Чаплинська¹¹; В. Ольховський, М. Губін, П. Кап-

- 1 Антонюк П. Є., Кононенко Н. О. Тактичне забезпечення освідчування особи. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 215—221. DOI: [10.32842/2078-3736/2022.6.33](https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.33) (дата звернення: 27.03.2024).
- 2 Волобуєва О. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: проблемно-дискусійні аспекти освідчування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 177—182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_1_27 (дата звернення: 27.03.2024).
- 3 Грига М. А. Освідчування у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 221—226. DOI: [10.24144/2788-6018.2022.03.40](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.40) (дата звернення: 27.03.2024).
- 4 Жувака С. О. Слідчий експеримент: проблеми застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9. Т. 2. С. 102—104. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/32.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
- 5 Ключуряк С. С. Освідчування в системі слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.
- 6 Коваленко В. В. Участь спеціаліста-криміналіста у слідчому експерименті, що проводиться з метою встановлення спеціальних чи професійних навичок особи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 148—153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_20 (дата звернення: 27.03.2024).
- 7 Котюк О. І. Слідчий експеримент: процесуальні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 130—135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_3_21 (дата звернення: 27.03.2024).
- 8 Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідчування особи — засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 1 (13). С. 150—154. URL: <https://ela.kpi.ua/items/cc587ef8-649c-42e8-bc7b-cbedeb54cd19> (дата звернення: 27.03.2024).
- 9 Таранова А. Участь спеціаліста в організації та проведенні освідчування під час розслідування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 4. Т. 1. С. 142—145. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/31.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
- 10 Чаплинський К. О. Освідчування як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Серія: Право*. 2013. № 2. С. 449—453. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/542> (дата звернення: 27.03.2024).
- 11 Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 43—48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kervis_2013_1_8 (дата звернення: 27.03.2024).

луновський, В. Сокол, В. Бондаренко, П. Леонтьєв, Е. Григорян, Н. Коновал¹² та інші вітчизняні науковці. Серед іноземних відзначимо роботи Е. Ronai та Ё. Durand¹³, І. Scott¹⁴, М. Doyle¹⁵, W. J. Bodziak¹⁶, Р. R. DeForest із R. E. Gaensslen та H. C. Lee¹⁷, В. А. J. Fisher¹⁸, R. H. Fox та С. L. Cunningham¹⁹, V. J. Geberth²⁰ та ін. Водночас сукупність кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів попереднього дослідження тіла живої людини у спеціальній літературі досі не розглядали системно, що свідчить про актуальність цієї статті.

Викладення основного матеріалу дослідження

Тіло людини як об'єкт матеріального світу є цінним джерелом і носієм доказової інформації у кримінальному

провадженні. У результаті його попереднього дослідження під час досудового розслідування кримінальних правопорушень можна отримати такі групи криміналістично значущих відомостей:

- про ознаки зовнішності особи — як власні (зокрема, стать, вік, зріст, вагу, фізичний стан організму, анатомічні ознаки, особливі й помітні прикмети тощо), так і супутні (одяг і аксесуари). До того ж суттєве значення для кримінального провадження можуть мати функційні ознаки зовнішності живих людей (хода, міміка, жестикуляція, голос, мовлення, уміння та навички (зокрема, кримінальні), почерк тощо);
- про наявні на тілі й одязі людини матеріально-фіксовані сліди (опрацювання таких відображень

- 12 Судова медицина. Розділ 1. Предмет, завдання і історія розвитку судової медицини. Організаційні та процесуальні основи судово-медичної експертизи. Судово-медична танатологія. Судово-медична травматологія. Огляд трупа на місці події. Судово-медична експертиза трупа. Тема 2. Організаційно-процесуальні засади проведення судово-медичної експертизи : метод. вказів. для студент. та лікар. інтерн. / упоряд. В. О. Ольховський, М. В. Губін, П. А. Каплуновський та ін. Харків, 2019. 16 с. URL: <http://surl.li/tyowkw> (дата звернення: 27.03.2024).
- 13 Ronai E., Durand Ё. Violences sexuelles: En finir avec l'impunité. Dunod, 2021. 232 p. DOI: [10.3917/dunod.ronai.2021.01](https://doi.org/10.3917/dunod.ronai.2021.01) (дата звернення: 27.03.2024).
- 14 Scott I. Organ and Tissue Donation Opportunities during Police Investigations into Suspicious Deaths or Fatal Road Traffic Collisions. *The Journal of Homicide and Major Incident Investigation*. 2010. Vol. 6. Is. 1. URL: http://library.college.police.uk/docs/J_Homicide_MII/J_Homicide_6.1.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
- 15 Doyle M. Non-suspicious Death (Or Is It?): The Duties and Responsibilities of the Police. *Ibid*. 2011. Vol. 7. Is. 1. URL: http://library.college.police.uk/docs/J_Homicide_MII/J_Homicide_7.1.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
- 16 Bodziak W. J. Footwear Impressions Evidence: Detection, Recovery and Examination. 2nd ed. New York, 1999. 528 p. DOI: [10.1201/9780203755587](https://doi.org/10.1201/9780203755587) (дата звернення: 27.03.2024).
- 17 DeForest P. R., Gaensslen R. E., Lee H. C. Forensic Science: An Introduction to Criminalistics. New York, 1983. 377 p.
- 18 Fisher B. A. J., Fisher D. R. Techniques of Crime Scene Investigation. 9th ed. Florida, 2022. 368 p. DOI: [10.4324/9780429272011](https://doi.org/10.4324/9780429272011) (дата звернення: 27.03.2024).
- 19 Fox R. H., Cunningham C. L. Crime Scene Search and Physical Evidence Handbook. Washington, 1973. 204 p. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/7984NCJRS.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
- 20 Geberth V. J. Practical Homicide Investigation Checklist and Field Guide. 2nd ed. New York, 2013. 170 p.

дає змогу опосередковано дослідити слідоутворювальні об'єкти та визначити механізм слідоутворення);

- про людину як соціальну істоту (освіту, професію, сімейний стан, соціальні зв'язки, вірування тощо) шляхом дослідження її тіла на наявність специфічних татуювань, шрамів, прикрас, професійних травм і захворювань та ін.

Для того щоб інформація, яку містить тіло людини, мала доказове значення, її необхідно отримати у спосіб, передбачений чинним кримінальним процесуальним законодавством. Водночас дотримання лише кримінальних процесуальних вимог до проведення відповідних дій може не вистачити для належного дослідження такого специфічного об'єкта. Для ефективного з'ясування та опрацювання криміналістично значущих ознак тіла людини необхідно також застосовувати відповідні засоби криміналістичної техніки й тактики.

Основним процесуальним засобом безпосереднього попереднього дослідження тіла живої людини є освідування (ст. 241 Кримінального процесуального кодексу України ²¹, далі — *КПК України*), яке можна визначити як гласну С(Р)Д, що полягає в огляді (безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак) тіла й одягу живої людини з метою відшукати на них сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Основним безпосереднім об'єктом дослідження під час проведення цієї

С(Р)Д є тіло живої людини. Погоджуємося з Є. Лук'янчиковим і Б. Лук'янчиковим, що під час освідування як простого огляду тіла людини можна виявити лише зовнішні ознаки. Водночас внутрішні властивості та стани організму можна визначити в межах проведення спеціальних досліджень ²² (судово-медичної, судово-психіатричної та судово-психологічної експертиз, а також за потреби в комплексі з іншими видами судово-експертних досліджень). У ч. 1 ст. 241 КПК України також обумовлено обмеження, відповідно до якого під час освідування не можна визначати обставини, для з'ясування яких потрібно проводити судово-медичну експертизу.

До того ж у межах проведення такої слідчої (розшукової) дії можна здійснювати огляд одягу, у якому перебуває освідувана особа. Таке дослідження здійснюють у процесуальному порядку ст. 241 КПК України з урахуванням загальних тактичних рекомендацій до проведення докладного огляду речей.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України освідування як засіб кримінального процесуального доказування проводять із метою визначити дві групи обставин: а) наявність (і характер) слідів кримінального правопорушення на тілі й одязі живої людини; б) особливі прикмети освідуваної особи. Ці обставини формують предмет дослідження під час проведення цієї С(Р)Д.

Під «слідами кримінального правопорушення» у цьому разі варто розуміти матеріально зафіксовані сліди контактною, термальною, хімічною або іншою дією, які утворюються на тілі (шкірі, нігтях, волоссяному покриві) та одязі людини у результаті її участі в кримінально-

21 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

22 Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Зазнач. твір. С. 151. URL: <https://ela.kpi.ua/items/cc587ef8-649c-42e8-bc7b-cbedeb54cd19> (дата звернення: 27.03.2024).

релевантній події. Своєю чергою такі відображення можна поділити на сліди нашарування, тілесні ушкодження, пошкодження одягу й інші сліди нетравматичного характеру.

Сліди нашарування утворюються внаслідок перенесення на тіло або одягу особи речовин, об'єктів або їхніх частин: це об'єкти й речовини, які містилися в навколишній обстановці місця події (ґрунт, пісок, пил, пилок рослин тощо), частини приладів і механізмів, із якими взаємодіяла особа (фарба, мастило, порошинки від пострілу та ін.), об'єкти біологічного походження (кров, сеча, слина, сперма, потожирова речовина, частинки шкіри, волосся, фрагменти нігтьових пластин та ін.), зокрема й такі, що належать освідуваній особі. Інформаційна цінність описаних слідів полягає в тому, що їх дослідження (зокрема, подальше експертне) може дати змогу визначити походження та механізм утворення таких відображень. За результатами виявлення й попереднього дослідження слідів нашарування на тілі та одязі людини можуть призначати судові трасологічні, хімічні, біологічні, молекулярно-генетичні й інші види судових експертиз.

Поняття тілесних ушкоджень людини визначено на підзаконному рівні як порушення анатомічної цілісності тканин, органів і їхніх функцій, що виникає як наслідок дії одного або кількох зовнішніх ушкоджувальних чинників²³. З огляду на механізм слідоутворення це можуть бути як сліди відшарування (відділення від тіла частини тканин, утрата біологічних рідин тощо), так і результати дії інших чинників (фізичного, тер-

мального, хімічного й інших видів впливу). Слід зауважити, що освідкування не є процесуальним засобом визначення та оцінювання характеру тілесних ушкоджень, тому необхідно здійснити експертне дослідження тіла живої людини в межах проведення судово-медичної експертизи (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України). Водночас С(Р)Д, передбачену ст. 241 КПК України, можна використувати для виявлення та фіксування тілесних ушкоджень, які можуть швидко зникнути через природні механізми загоювання. У разі виявлення таких слідів для дослідження судово-медичному експертові можуть спрямувати протокол освідкування особи та фототаблицю до нього. Як зауважує О. Волобуєва, у разі виявлення на тілі людини ознак, характерних для більш стійких тілесних ушкоджень, результати освідкування можуть стати приводом для призначення судово-медичної експертизи²⁴.

Пошкодження на одязі можуть виявлятися у вигляді порушення його цілісності, відшарування окремих частин тощо. Дослідження таких слідів може допомогти суб'єктам доказування визначити ознаки слідоутворювального об'єкта та механізм слідоутворення. До того ж пошкодження на одязі часто відповідають тілесним ушкодженням, тому їх слід досліджувати комплексно. За результатами виявлення та попереднього дослідження пошкоджень на одязі людини можуть призначати судові трасологічні, хімічні й інші експертизи (зокрема, у комплексі із судово-медичними дослідженнями).

Окрім зазначених вище, під час проведення освідкування ситуативно

23 Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказ. МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 14.04.2024).

24 Волобуєва О. О. Зазнач. твір. С. 178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_1_27 (дата звернення: 27.03.2024).

можна виявити й дослідити інші сліди (зміни) нетравматичного та неруйнівного характеру на тілі й одязі людини (наприклад, засмагу, вицвітання волосся внаслідок дії сонячного світла, почервоніння або обвітрювання шкіри, прим'ятість одягу тощо). Такі сліди (як і тілесні ушкодження за умови їх зовнішнього вияву) можна водночас уважати ознаками зовнішності людини.

Особливі прикмети людини як предмет дослідження під час проведення освідування науковці найчастіше розуміють у габітоскопічному значенні такого терміна, як відмітні особливості, що мають цінність і значення для ідентифікації людини за ознаками зовнішності. Зокрема, В. Шепітько поміж них називає татуювання, родимки, шрами тощо²⁵; Ю. Аленін — родимі плями, татуювання, шрами, рубці, бородавки, відсутність деяких частин тіла, сліди колишніх хвороб тощо²⁶; Ж. Удовенко — уроджені й набуті особливості, аномалії анатомічної будови; особливості окремих елементів зовнішності; ознаки, що свідчать про діяльність особи, яка підлягає освідуванню²⁷. Ж. Удовенко також запропонувала визначати виявлені під час проведення освідування особливі прикмети як ознаки зовнішності, що є відхиленнями від природної (нормальної) анатомічної та морфологічної будови й розвитку тіла людини, як зовнішні вияви функцій організму, які можна сприймати на чуттєвому рівні та які дають змогу ідентифікувати конкретну особу²⁸.

Поміж наведених цією авторкою характеристик ознак зовнішності особи головною, на нашу думку, є їхня придатність для використання в процесі ідентифікації особи. Цікавою є позиція К. Чаплинського, який не обмежує предмет дослідження під час проведення освідування лише слідами кримінального правопорушення й особливими прикметами: на його думку, освідування як огляд тіла живої людини можна проводити також із метою виявити та зафіксувати інші ознаки і властивості тіла, які мають значення для кримінального провадження²⁹, що ми так само вважаємо слушним.

Чинний КПК України не містить окремого процесуального механізму дослідження та закріплення загальних анатомічних ознак зовнішності особи. Жодна з наявних процесуальних дій безпосередньо не спрямована на пізнання ознак зовнішності особи, здійснення їх вербального опису й наочно-образного фіксування. Для потреб виготовлення експериментальних фотографій особи для призначення та проведення судової портретної експертизи фотознімання можна проводити в порядку ст. 245 КПК України. Водночас не існує процесуальних механізмів фотографування особи для подальшого пред'явлення для впізнання за фотознімком або пред'явлення такого зображення іншій особі під час допиту.

У такому разі пропонуємо розглядати освідування як процесуальний інструмент отримання та закріплення

25 Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько та ін. Харків, 2018. С. 655.

26 Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса, 2020. С. 422.

27 Удовенко Ж. В. Криміналістика : конспект лекц. / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ, 2016. С. 158.

28 Там само.

29 Чаплинський К. О. Освідування як об'єкт С. 452. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/542> (дата звернення: 27.03.2024).

інформації про ознаки зовнішності особи загалом, а не лише її особливих прикмет. У межах чинної процедури огляду тіла живої людини можна виявити й зафіксувати його загальні анатомічні ознаки, які М. Салтевський визначив як уроджені особливості форми, розміру й розташування (локалізації) окремих частин тіла людини³⁰. Однак поняття «особливі прикмети» чинним законодавством не визначено та залежно від ситуації правозастосовники тлумачать його доволі широко. Для потреб практики цей термін може позначати будь-які індивідуальні ознаки зовнішності людини, придатні для використання у процесі її ідентифікації. За такого підходу під час проведення освідування можливе, наприклад, вимірювання зросту особи та розмірних характеристик окремих частин її тіла, зважування, складання її словесного портрета, наочно-образне фіксування ознак її зовнішності тощо.

Якщо висновком судово-медичної експертизи визначено, що тілесні ушкодження потерпілому могла нанести тільки особа певного зросту або ваги, освідування може стати процесуальним засобом визначення зросту й ваги підозрюваного для перевірки версії про його причетність до вчинення розслідуваного діяння. Така форма дослідження є більш процесуально економною (порівняно з проведенням слідчого експерименту) і має йому передувати. Своєю чергою слідчий експеримент доцільно проводити, лише якщо дані про певні фізичні характеристики особи, отримані під час освідування, підтверджують версію про її участь у події кримінального правопорушення.

До того ж у межах освідування на тілі живої людини можна виявити й дослідити окремі вроджені та набуті функ-

ційні ознаки. Наприклад, якщо свідок або потерпілий під час допиту зазначають про певні функційні особливості особи (наприклад, порушення рухомості окремих суглобів, як-от не згинається рука, постійно загнутий один із пальців тощо), то ці ознаки можна виявити у межах проведення освідування. Водночас для виявлення та безпосереднього дослідження складних динамічних властивостей (функційних ознак) людини доцільно провести слідчий експеримент.

Саме тому поняття «особливі прикмети» в аспекті ст. 241 КПК України ми пропонуємо тлумачити дещо ширше: як будь-які індивідуальні (особисті) анатомічні ознаки зовнішності особи. Запропонований підхід дасть змогу використовувати згадану С(Р)Д як процесуальний інструмент дослідження та фіксування зовнішності людини загалом. Це уможливить також здійснення сигналетичного фотознімання і 3D-сканування особи з метою наочно зафіксувати ознаки її зовнішності під час проведення освідування. Водночас із метою дотримання принципу правової визначеності пропонуємо відобразити обґрунтований вище підхід у тексті ч. 1 ст. 241 КПК України та замінити слова «виявлення особливих прикмет» словами «виявлення та фіксування ознак зовнішності такої особи».

Під час проведення освідування уповноважені особи застосовують низку криміналістичних засобів дослідження тіла живої людини, які ми пропонуємо розуміти як сукупність науково-технічних засобів, а також техніко-криміналістичних і тактико-організаційних рекомендацій щодо їх застосування, спрямованих на найбільш повне, ефективне, безпечне й етичне отримання від тіла людини криміналістично значущої інформації.

30 Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Ч. 1. Харків, 1999. С. 141.

Загальною тактико-організаційною рекомендацією щодо проведення освідчування є залучення як спеціалістів до цієї С(Р)Д носіїв спеціальних знань. До процесу попереднього дослідження тіла живої людини як спеціаліста можна залучити лікаря — якщо досліджують вірогідні тілесні ушкодження, сліди біологічного походження на тілі й одязі особи, а також особливі прикмети, які можуть бути пов'язані з дефектами індивідуального розвитку або травмами тощо. Залучений лікар може застосувати методи зовнішнього медичного обстеження й допомогти виявити та правильно описати ушкодження на тілі особи. До того ж, як зауважує К. Чаплинський, заслуговує на увагу пропозиція науковців про залучення лікаря до проведення примусового освідчування для здійснення контролю за інтенсивністю застосовуваних до освідчуваної особи засобів впливу³¹. Спеціаліста-криміналіста можна залучити для надання допомоги з виявленням і фіксуванням слідів на тілі й одязі особи. Якщо освідчуванню піддають неповнолітню або малолітню особу, з огляду на вимоги ст. 227 КПК України, до проведення процесуальної дії як спеціалістів обов'язково залучають педагога або психолога та (за потреби) лікаря (обов'язковою також є присутність законного представника й захисника, якщо освідчують неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого). Спеціалістів іншого профілю до проведення освідчування можуть залучати ситуативно.

Тіло живої людини слідчий, діяч або прокурор досліджують шляхом його візуального сприйняття (спостере-

ження). Залучений лікар може також застосувати методи зовнішнього медичного обстеження (зокрема, поверхневу пальпацію для локалізації набряків, вивихів, шрамів тощо). Із метою виявити на тілі особи невидимі й маловидимі сліди кримінального правопорушення (зокрема, сліди нашарування біологічного походження, мікрооб'єкти) можна застосувати засоби оптичного або цифрового збільшення, джерела видимого й невидимого світла тощо. Для вимірювання анатомічних показників особи, розмірів окремих елементів зовнішності та слідів використовують лінійки, рулетки, штангенциркулі, ваги та інші прилади; для вимірювання температури тіла — термометри. А. Таранова слушно зауважує, що вимірювання розмірів виявлених пошкоджень, а також окремих особливих прикмет доцільно доручити залученому спеціалістові — лікареві³². Уважаємо, що під час проведення освідчування іноді також можна застосувати оперативне ультразвукове та рентгеноскопічне дослідження (зокрема, для виявлення у пустотах тіла особи сторонніх предметів, як-от контейнерів із наркотичними засобами, які особа могла попередньо проковтнути).

П. Антонюк і Н. Кононенко виокремлюють два основні сценарії проведення освідчування людини:

- 1) якщо уповноваженій особі заздалегідь відомо орієнтовне місце розташування на тілі людини певних ознак, то такій особі можна запропонувати продемонструвати відповідну частину тіла (або її оглядатимуть примусово), після чого всі учасники

31 Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ, 2010. С. 94. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/mono.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).

32 Таранова А. Зазнач. твір. С. 144. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/31.pdf (дата звернення: 27.03.2024).

процесуальної дії візуально сприймають такі ознаки, фіксуючи їх;

- 2) якщо суб'єкт проведення процесуальної дії не має конкретної інформації про особливі прикмети або сліди на тілі й одязі освідуваної особи, така С(Р)Д набуває пошукового характеру.

В описаних ситуаціях здійснюють методичне суцільне візуальне обстеження спочатку одягу, а потім тіла освідуваної особи³³. Суцільне дослідження тіла живої особи розпочинають із загального огляду поверхонь одягу, взуття, відкритих ділянок тіла (насамперед обличчя, шиї, рук). Після загального огляду особи, підданої освідуванню, їй пропонують послідовно знімати й надавати уповноваженій особі предмети одягу, кожний із яких потім необхідно уважно оглянути³⁴. Після цього оглядають частини тіла освідуваної особи, які раніше приховував одяг.

Суттєве доказове значення у кримінальному провадженні можуть також мати відомості про особливості поведінки особи, утілені в зовнішніх виявах функціонування її організму. У теорії криміналістики такі властивості називають функційними ознаками зовнішності людини³⁵.

Основним процесуальним засобом попереднього дослідження функційних ознак зовнішності особи необхідно визнати слідчий експеримент, процедуру проведення якого обумовлено ст. 240 КПК України. Завдяки такій С(Р)Д можна визначити наявність і дослідити три основні групи функційних ознак зовнішності людини: 1) її можливість учи-

нити якісь дії в певних умовах (щось побачити, почути, подолати відстань за визначений час тощо); 2) наявність у особи професійних та інших спеціальних (зокрема, кримінальних) навичок; 3) наявність психофізіологічних реакцій на певні подразники (зовнішні вияви упізнання предметів, місцевостей, звуків тощо). Ці обставини формують предмет дослідження тіла людини в межах слідчого експерименту.

Можливість особи вчинити певні дії та наявність у неї спеціальних навичок перевіряють шляхом відтворення таких дій (навичок) у штучно створених умовах, максимально наближених до обстановки, у якій особа (вірогідно) учиняла їх раніше в межах кримінально-релевантної події.

Для цього необхідно ретельно дослідити наявні матеріали кримінального провадження, точно визначити обставини й умови, у яких учинено дії, що перевіряють. Із цією метою В. Коваленко пропонує попередньо допитати особу, чий функційні ознаки досліджуватимуть у межах проведення слідчого експерименту, і з'ясувати, наприклад, спосіб виготовлення певного об'єкта, матеріали, використані для учинення протиправних дій, наявність в особи спеціальних навичок і досвіду тощо. Надалі (під час проведення слідчого експерименту) для такої особи створюють умови, наближені до описаних нею під час допиту, і пропонують відтворити (продемонструвати) певні дії. Якщо особа в експериментальних умовах не здатна відтворити дії, які перевіряють, це може свідчити про відсутність у неї навичок,

33 Антонюк П. Є., Кононенко Н. О. Знач. твір. С. 219–220. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.6.33 (дата звернення: 27.03.2024).

34 Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення ... С. 102. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/mono.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).

35 Велика українська юридична енциклопедія ... С. 552.

про які вона заявляла³⁶. У цьому контексті слідчий експеримент стає засобом перевірки достовірності показань особи, чії функційні ознаки досліджують.

Водночас слід погодитися з О. Котюком, що негативний результат слідчого експерименту варто оцінювати акуратно й сукупно з іншими доказами. Неможливість відтворити певні обставини (або дії) в умовах цієї С(Р)Д часто свідчить не про принципову неможливість їх існування, а про якісь умови, не враховані під час експерименту³⁷. На практиці неодноразово виникали ситуації, коли особи в межах механізму кримінального правопорушення під впливом стресу й підвищеного вироблення організмом адреналіну вчиняли певні дії (долали значні відстані, піднімали важкі предмети, зупиняли фізично сильніших осіб тощо), які потім не могли відтворити в більш спокійних експериментальних умовах.

До проведення такої С(Р)Д рекомендують залучати спеціалістів-криміналістів для надання допомоги з моделюванням умов проведення експериментальних дій і їх фіксуванням. До того ж коли перевіряють наявність в особи професійних або інших спеціальних навичок, до проведення слідчого експерименту як спеціаліста бажано залучати особу, яка дійсно має такі навички і здатна оцінити правильність їх застосування особою, чії функційні ознаки зовнішності досліджують. Така обізнана особа може надати специфічні пристрої й технічні засоби, необхідні для проведення експериментальних дій.

Наприклад, до процесу перевірки наявності в особи навичок відмикання (подолання) замків доцільно залучити професійного слюсаря («ведмежатника»), який може допомогти дібрати замки, аналогічні зламані під час учинення кримінального правопорушення, надати відмички різних типів і оцінити рівень, на якому ця особа оперує такими засобами, сформулювати питання, які дадуть змогу перевірити ступінь професійної обізнаності особи, тощо.

Відомості про наявність в особи зовнішніх реакцій на певні подразники можуть, наприклад, досліджувати уповноважені особи під час слідчого експерименту для перевірки показань особи на місці та визначення ступеня її обізнаності про певні обставини. Наприклад, показання свідка про факт його перебування в певній місцевості й особисте сприйняття кримінально-релевантних подій можна перевірити шляхом направлення цієї особи на місце події та спостереження за її поведінкою. Якщо за таких обставин особа губиться, довго вивчає місцевість, бачить певні об'єкти «нібито вперше», у її поведінці можуть з'явитися відповідні психофізіологічні вияви. Для виявлення та правильного оцінювання описаних ознак до проведення слідчого експерименту як спеціаліста доцільно залучати психолога-біхевіоролога (біхевіоризм — напрям у психології, який полягає в дослідженні поведінки людей і тварин зі складною нервовою системою як зовнішнього вияву їхньої психологічної активності³⁸). Визначені в такий спосіб дані про

36 Коваленко В. В. Зазнач. твір. С. 150—151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_20 (дата звернення: 27.03.2024).

37 Котюк О. І. Зазнач. твір. С. 134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_3_21 (дата звернення: 27.03.2024).

38 Бондаренко О. В., Слюсаренко Ю. Л. Біхевіоризм від Джона Б. Уотсона до Е. Толмена. *Наукові горизонти*. 2019. № 2 (75). С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2019_2_14 (дата звернення: 27.03.2024).

функційні ознаки особи зазвичай мають орієнтувальне значення у кримінальному провадженні. На основі спостереження уповноважена особа може висунути версії про ступінь обізнаності особи, яка бере участь у слідчому експерименті, правдивість її показань тощо. Потім ці версії перевіряють під час проведення цієї та інших процесуальних дій. Зауважимо, що неприпустимим, як з позицій ч. 4 ст. 240 КПК України, так і з етичних міркувань, є використання слідчого експерименту для визначення наявності в особи хворобливих реакцій на зовнішні подразники (наприклад, епілептичних реакцій на світло, яке миготить, та ін.), адже такі ознаки визначають винятково в межах проведення судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Функційні ознаки зовнішності людини також можна дослідити під час проведення інших вербальних і змішаних процесуальних дій. Так, під час допиту уповноваженій особі рекомендовано слідкувати за невербальними реакціями допитуваної особи на поставлені їй запитання, пред'явлені докази тощо. Л. Удалова наголошує, що спостереження за поведінкою допитуваної особи є одним із найважливіших умов правильного оцінювання результатів допиту³⁹. О. Ващук вважає, що сприйняття та аналізування антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту дає змогу уповноваженій особі побудувати тактику цієї процесуальної дії та налагодити психологічний контакт з допитуваною особою⁴⁰. Отримані у такий спосіб відомості сприяють

висуванню версії про ступінь обізнаності особи, правдивість і точність її показань, причини розбіжностей тощо й адекватному корегуванню тактики допиту. Під час проведення обшуку традиційно рекомендують спостерігати за поведінкою обшукуваної особи: зі зміною ситуації С(Р)Д вона може виявити невимушені психофізіологічні реакції різного ступеня вираженості (спітніння, тремор усього тіла, рук або ніг, зміна виразу обличчя, тембру голосу тощо), які можуть свідчити про успішність обшуку й допоможуть обрати необхідні засоби допустимого психологічного впливу. У межах проведення пред'явлення для впізнання доцільно спостерігати за психофізіологічними реакціями впізнаваної та впізнаючої осіб: у такий спосіб можна виявити вірогідні ознаки взаємного впізнання та наявності психологічного впливу, а також зовнішні вияви сильних емоцій учасників процесуальної дії тощо. Водночас описані відомості про функційні ознаки зовнішності людини не набувають доказового значення та мають винятково орієнтувальний характер.

Під час проведення допиту для фіксування психофізіологічних реакцій допитуваної особи на поставлені запитання й інші подразники можна застосовувати так звані поліграфи. Під цією назвою об'єднано низку різномірних приладів, які фіксують зміни в часі деяких показників організму людини (найчастіше частоти серцебиття та дихання, артеріального тиску, ступеня потовиділення (через шкірно-гальванічну реакцію), температури тіла тощо).

39 Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2005. С. 210. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2009/UDALOVA_2005.pdf (дата звернення: 27.03.2024).

40 Ващук О. П. Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2018. С. 361. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/a9c52c07-2ab4-4986-966f-0e25eb41dab7> (дата звернення: 27.03.2024).

У науково-популярній літературі поліграфологічні дослідження найчастіше описують як спосіб виявлення неправдивих показань, а термін «поліграф» на побутовому рівні часто використовують як синонім детектора брехні. До сьогодні зв'язок між зміною психофізіологічних показників особи та її неправдивими показаннями науково не обґрунтовано, у зв'язку з чим у наукових колах точаться дискусії щодо можливості, доцільності й етичності використання таких приладів.

Ми переконані, що на сучасному етапі поліграфи як науково-технічні засоби варто сприймати саме такими, якими вони є — пристроями для фіксування окремих психофізіологічних показників організму особи. Інформація, яку отримують за допомогою поліграфа під час проведення допитів у кримінальних провадженнях, має винятково орієнтувальний характер. Застосування такого приладу в межах проведення допиту можна вважати тактичним прийомом психологічного впливу на допитувану особу. Ми вважаємо неприпустимим уведення такої особи в оману шляхом перебільшення реальних можливостей поліграфа або висловлення погроз притягти її до відповідальності за давання завідомо неправдивих показань на основі показників такого приладу. До того ж відповідно до чинного законодавства застосування поліграфологічних досліджень під час проведення будь-яких процесуальних дій у кримінальному провадженні є суто добровільним.

Висновки

Отже, тіло живої людини є цінним джерелом і носієм криміналістично значущої інформації у кримінальному провадженні. У результаті його попереднього дослідження можна дізнатися

про ознаки зовнішності особи, про сліди на її тілі й одязі та про неї як про соціальну істоту.

Основним процесуальним засобом попереднього дослідження тіла живої людини є освідування, спрямоване на визначення наявності та характеру слідів кримінального правопорушення на тілі й одязі людини (поміж яких можна виокремити сліди нашарувань, тілесні ушкодження, пошкодження одягу та інші сліди нетравматичного характеру), а також особливих прикмет освідуваної особи. Ми схилиємося до більш широкого тлумачення терміна «особливі прикмети» як будь-яких індивідуальних (особистих) анатомічних ознак зовнішності особи, придатних для її ідентифікації. Провідним методом дослідження під час проведення освідування є візуальне сприйняття (спостереження) тіла людини. Залучений як спеціаліст лікар також може застосовувати методи зовнішнього медичного обстеження (зокрема, поверхневу пальпацію). Для виявлення невидимих і маловидимих слідів, а також для вимірювання розмірів окремих елементів зовнішності й виявлених слідів використовують відповідні науково-технічні засоби.

Ключовим процесуальним засобом попереднього дослідження функційних ознак зовнішності людини є слідчий експеримент, у результаті якого можна виявити й дослідити можливість особи вчинити якісь дії у певних умовах, наявність у неї професійних та інших спеціальних навичок, а також психофізіологічних реакцій на зовнішні подразники. Під час проведення допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання й інших вербальних і змішаних процесуальних дій функційні ознаки зовнішності особи є джерелом орієнтувальної інформації, підґрунтям для висування версій та підставою для коригування тактики цих дій.

Принагідно пропонуємо в ч. 1 ст. 241 КПК України слова «виявлення особливих прикмет» замінити словами «виявлення та фіксування ознак зовнішності такої особи».

Подальші перспективи наукового пошуку в цій сфері пов'язані з опрацюванням кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів попереднього дослідження трупів.

Criminal Procedural and Forensic Means of Preliminary Forensic Research on Living Person Body **Artem Kovalenko**

The main criminal procedural and forensic means of preliminary research on living person body are highlighted. The methods of linguistic analysis, formal-legal, formal-logical, forecasting, as well as activity and praxeological approaches in criminology are used. It is argued that as a result of a preliminary forensic examination of living person body, it is possible to obtain information about signs of its appearance (in particular, functional), materially fixed traces on body and clothes, as well as about the person who left them, as a social being. It was found that the leading procedural means of examining living person body of a is an examination aimed at identifying traces of a criminal offense and special signs on a person's body and clothing. It is proved that special signs in the context of research should be understood as any individual (personal) anatomical features of a person's appearance. Visual observation is recognized as the main method of research within the scope of this investigative (research) action, and investigative experiment is procedural means of researching functional features of a person's appearance. This research makes possible to determine a person's ability to perform certain actions, the presence of professional and other special skills, as well as psychophysiological reactions to certain stimuli. It is noted that the functional signs

of a person's appearance can be recognized during other verbal and mixed investigative (search) actions: interrogation, search, presentation for identification. Information obtained in this way is indicative and can be used for tactical purposes. It is emphasized that further prospects of scientific research in this area are related to the development of criminal procedural and forensic means of preliminary forensic examination of corpses.

Keywords: criminal proceedings; preliminary forensic research; human body; offense traces; anatomical signs of appearance; survey; crime scene reconstruction.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Antoniuk, P. Ye., Kononenko, N. O. (2022). *Taktychne zabezpechennia osvividuvannia osoby* [Tactical support for forensic examination of person]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.6.33 [in Ukrainian].
- Bodziak, W. J. (1999). *Footwear Impressions Evidence: Detection, Recovery and Examination*. 2nd ed. New York. DOI: 10.1201/9780203755587.
- Bondarenko, O. V., Sliusarenko, Yu. L. (2019). *Bikhevioryzm vid Dzhona B. Uotsona do E. Tolmena* [Behaviorism from John

- B. Watson to E. Tolman]. *Naukovi horyzonty*. № 2 (75). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2019_2_14 [in Ukrainian].
- Chaplynska, Yu. A. (2013). Slidchyi eksperyment (orhanizatsiyni aspekt) [Crime scene reconstruction (organizational aspect)]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (19). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2013_1_8 [in Ukrainian].
- Chaplynskyi, K. O. (2010). *Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii* [Tactical support of investigative actions] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/mono.pdf> [in Ukrainian].
- Chaplynskyi, K. O. (2013). Osviduvannia yak ob'ekt kryminalistychnoho doslidzhennia [Survey as an object of forensic research]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia: Pravo*. № 2. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/542> [in Ukrainian].
- DeForest, P. R., Gaensslen, R. E., Lee, H. C. (1983). *Forensic Science: An Introduction to Criminalistics*. New York.
- Doyle, M. (2011). Non-suspicious Death (Or Is It?): The Duties and Responsibilities of the Police. *The Journal of Homicide and Major Incident Investigation*. Vol. 7. Is. 1. URL: http://library.college.police.uk/docs/J_Homicide_MII/J_Homicide_7.1.pdf.
- Fisher, B. A. J., Fisher, D. R. (2022). *Techniques of Crime Scene Investigation*. 9th ed. Florida. DOI: 10.4324/9780429272011.
- Fox, R. H., Cunningham, C. L. (1973). *Crime Scene Search and Physical Evidence Handbook*. Washington. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/7984NCJRS.pdf>.
- Geberth, V. J. (2013). *Practical Homicide Investigation Checklist and Field Guide*. 2nd ed. New York.
- Hryha, M. A. (2022). Osviduvannia u kryminalnomu provadzhenni: osnovni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Investigation in criminal proceedings: main problems and ways for their solving]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 3. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.03.40 [in Ukrainian].
- Klochuriak, S. S. (2013). *Osviduvannia v systemi slidchykh (rozshukovykh) dii* [Investigation in the system of investigative (search) actions] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kotiuk, O. I. (2013). Slidchyi eksperyment: protsesualni aspekty [Crime scene reconstruction: procedural aspects]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_3_21 [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. V. (2014). Uchast spetsialista-kryminalista u slidchomu eksperymenty, shcho provodytsia z metoiu vstanovlennia spetsialnykh chy profesiynykh navychok osoby [Participation of a forensic specialist in Crime scene reconstruction conducted to establish special or professional skills of a person]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_20 [in Ukrainian].
- Lukianchykov, Ye. D., Lukianchykov, B. Ye. (2012). Osviduvannia osoby – zasib informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia [Survey of person is a means of providing information for investigation]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnogo universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. № 1 (13). URL: <https://ela.kpi.ua/items/cc587ef8-649c-42e8-bc7b-cbedeb54cd19> [in Ukrainian].
- Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on Criminal Procedural Code of Ukraine] (2020) / za red. S. V. Kivalova ta S. I. Kravchenko. Odesa [in Ukrainian].
- Ronai, E., Durand, É. (2021). *Violences sexuelles: En finir avec l'impunité*. Dunod. DOI: 10.3917/dunod.ronai.2021.01.
- Saltevsykyi M. V. (1999). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2-kh ch. Ch. 1. Kharkiv [in Ukrainian].
- Scott, I. (2010). Organ and Tissue Donation Opportunities during Police Investigations into Suspicious Deaths or Fatal Road Traffic Collisions. *The Journal of Homicide and Major Incident Investigation*. Vol. 6. Is. 1. URL: http://library.college.police.uk/docs/J_Homicide_MII/J_Homicide_6.1.pdf.

- Sudova medytsyna* (2019). Rozdil 1. Predmet, zavdannia i istoriia rozvytku sudovoï medytsyny. Orhanizatsiini ta protsesualni osnovy sudovo-medychnoi ekspertyzy. Sudovo-medychna tanatolohiia. Sudovo-medychna travmatolohiia. Ohliad trupa na misti podii. Sudovo-medychna ekspertyza trupa. Tema 2. Orhanizatsiino-protseualni zasady provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy [Forensic Medicine Section 1. Subject, tasks and history of forensic medicine development. Organizational and procedural bases of forensic medical examination. Forensic medical thanatology. Forensic medical traumatology. Examination of the corpse at the scene. Forensic examination of the corpse. Topic 2. Organizational and procedural principles of forensic medical examination] : metodychni vkazivky dlia studentiv ta likariv interniv / uporiad. V. O. Olkhovskiy, M. V. Hubin, P. A. Kaplunovskiy ta in. Kharkiv. URL: <http://surl.li/tyowk> [in Ukrainian].
- Taranova, A. (2019). Uchast spetsialista v orhanizatsii ta provedenni osviduvannia pid chas rozsliduvannia nenalezhnogo vykonannia profesiinykh oboviazkiv medychnym abo farmatsevtichnym pratsivnykom [Participation of specialist in management and conducting forensic examination during investigation of improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical worker]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. № 4. T. 1. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/31.pdf [in Ukrainian].
- Udalova, L. D. (2005). *Teoriia ta praktyka otrymannia verbalnoi informatsii u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Theory and practice of obtaining verbal information in the criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIU_2009/UDALOVA_2005.pdf [in Ukrainian].
- Udovenko, Zh. V. (2016). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : konspekt lekts. / za zah. red. V. I. Halahana. Kyiv [in Ukrainian].
- Vashchuk, O. P. (2018). *Antropodzherna ne-verbalna informatsiia v kryminalnomu provadzhenni: kryminalistychni zasady* [Anthropogenic non-verbal information in criminal proceedings: forensic principles] : dys. ... dokt. yuryd. nauk. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/a9c52c07-2ab4-4986-966f-0e25eb41dab7> [in Ukrainian].
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia] (2018). U 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia [Criminalistics, forensic science, legal psychology] // redkol.: V. Yu. Shepitko ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Volobueva, O. O. (2018). Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkannosti osoby: problemno-dyskusiini aspekty osviduvannia [Investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual inviolability of a person: problem-discussion aspects of examination]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 1 (62). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_1_27 [in Ukrainian].
- Zhuvaka, S. O. (2014). Slidchyï eksperyment: problemy zastosuvannia [Crime scene reconstruction: problems of application]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia*. № 9. T. 2. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/32.pdf [in Ukrainian].

Коваленко, А. (2024). Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (35). С. 58—73. DOI: 10.32353/khrife.2.2024.05.